

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

Факультэт даўніверсітэцкай падрыхтоўкі

Кафедра метадыкі выкладання інтэграваных школьных курсаў

(рэг.№ УД-34-45-2019)

дата

УЗГОДНЕНА

Загадчык кафедры метадыкі
выкладання інтэграваных школьных
курсаў

А.У.Цытрон
« 28 » 02 2019

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта
даўніверсітэцкай падрыхтоўкі

С.У.Якавенка
« 28 » 02 2019

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ
«Беларуская мова» (раздзел «Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія»)

для слухачоў падрыхтоўчага аддзялення і падрыхтоўчых курсаў

Складальнік

А.А.Квяткоўскі, старшы выкладчык

Разгледжаны і зацверджаны
на паседжанні Савета БДПУ ад 31.04.2019

пратакол № 5

Учреждение образования
«Белорусский государственный педагогический университет
имени Максима Танка»

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

26.02.2019

№ 7

г. Минск

заседания Совета факультета
доуниверситетской подготовки

Председатель – С.В.Яковенко
Секретарь – Е.И.Мирончик

СЛУШАЛИ:

о рекомендации к утверждению учебно-методического комплекса по учебной дисциплине «Беларуская мова» (раздел «Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія») для слушателей подготовительного отделения и подготовительных курсов факультета доуниверситетской подготовки. Составитель – старший преподаватель Кветковский А.А.

РЕШИЛИ:

рекомендовать совету БГПУ утвердить учебно-методический комплекс по учебной дисциплине «Беларуская мова» (раздел «Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія») для слушателей подготовительного отделения и подготовительных курсов факультета доуниверситетской подготовки. Составитель – старший преподаватель Кветковский А.А.

Председатель

С.В.Яковенко

Секретарь

Е.И.Мирончик

Вучэбна-метадычны комплекс па вучэбнай дысцыпліне “Беларуская мова” (раздел “Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія”)

(для слухачоў падрыхтоўчага аддзялення і падрыхтоўчых курсаў)

Змест

Прадмова.....	3
Тэарэтычна-практычны раздзел.....	4
1.Значымыя часткі слова.....	4
1.1 Аснова і канчатак у слове.....	4
1.2 Корань і яго варыянты.....	5
1.3 Прыстаўка (прэфікс), суфікс, постфікс.....	6
1.4 Заданні для самастойнага выканання.....	7
2. Словаўтварэнне ў беларускай мове.....	12
2.1 Спосабы словаўтварэння.....	12
2.2 Заданні для самастойнага выканання.....	13
3. Правапіс прыставак.....	16
3.1 Правапіс прыставак.....	16
3.2 Заданні для самастойнага выканання.....	17
4. Правапіс складаных, складанаскарочаных слоў.....	19
4.1 Правапіс галосных у складаных словах.....	19
4.2 Правапіс складанаскарочаных слоў (абрэвіатур).....	20
4.3 Заданні для самастойнага выканання.....	21
5. Дапаможная частка.....	22
5.1 Выпіска з вучэбнай праграмы па беларускай мове.....	22
5.2 Пытанні і заданні для праверкі ведаў па раздзеле “Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія”.....	23
6.Комплекснае заданне па праверцы ведаў.....	24
Літаратура.....	30

Прадмова

Раздзел “Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія” вывучаецца ў шостым класе, але, па сутнасці, з’яўляецца скразным у школьнай праграме і спасцігаецца на ўсіх этапах навучання беларускай мове.

Пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання сістэмнае, глыбокае веданне названага раздзела проста неабходна, паколькі словаўтварэнне звязана ў першую чаргу з марфалогіяй і арфаграфіяй, бо, як вядома, адзін з прынцыпаў беларускага правапісу—марфалагічны, а апора на гэты прынцып патрабуе ўмення хутка і дакладна падбіраць аднакаранёвыя словы, правільна вызначаць часткі слоў (марфемы).

Праца па словаўтварэнні дае магчымасць глыбей авалодаць і лексікай, паколькі словаўтварэнне—асноўны сродак узбагачэння лексічнага складу мовы.

Цесна звязана словаўтварэнне і з сінтаксісам, так як многія складаныя словы ўтвараюцца на аснове словазлучэнняў.

Аднак, як падказвае вопыт працы з абітурыентамі, у рамках школьнага курса беларускай мовы раздзел “Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія” мае істотныя недахопы. Сярод ўсіх тэм раздзела найбольш праблемнымі з’яўляюцца “Марфемны падзел слова” і “Словаўтварэнне ў беларускай мове”.

Таму дадзены вучэбна-метадычны комплекс з’яўляецца працягам працы над сістэматызацыяй і абагульненнем ведаў абітурыентаў па вышэйупамянутых тэмах школьнага курса.

Акрамя таго, у ВМК разнастайныя практыкаванні, якія дапамогуць абітурыентам паглыбіць і замацаваць тэарэтычныя веды па гэтых тэмах, развіць уменні адрозніваць марфемны і словаўтваральныя аналізы слова, лёгка вызначаць значымыя часткі слова (марфемы), беспамылкова вызначаць спосабы ўтварэння слоў.

Зместавае напаўненне тэставых заданняў, прапанаваных для кантролю ведаў, ахоплівае пераважную большасць тэарэтычных пытанняў, якія замацоўваюцца праз выкананне практычных заданняў, максімальна набліжаных формай і зместам да заданняў на цэнтралізаваным тэсціраванні.

Тэарэтычна-практычны раздзел

Тэма 1

Значымыя часткі слова (марфемы)

1.1 Аснова і канчатак у слове

Большасць слоў у беларускай мове падзяляюцца на структурныя часткі, або марфемы. Да марфем адносяцца корань, прыстаўка, суфікс, канчатак, злучальныя галосныя ў складаных словах. Напрыклад: *гар-а—гар-ыст---уз-гор-ак; слов-а—слоў-ц-а—слоў-н-ік-- слов-а-ў-жнне*. Марфемы выражаюць лексічнае або граматычнае значэнне слова. Не падзяляюцца на марфемы невытворныя службовыя часткі мовы: *на, пад, але, нават, аж*.

У словах, якія змяняюць сваю форму, перш за ўсё выдзяляюць дзве асноўныя часткі—зменная і нязменная: *лес—лес-у—за лес-ам—у лес-е; родн-ы—родн-ага—родн-аму—родн-ым*. Нязменная частка слова выражае канкрэтнае лексічнае значэнне і называецца асновай: *збажын-а—збажыны—збажын-е—збажын-ой—(у) збажын-е*. Аснова—частка слова без канчатка.

Канчатак—зменная частка слова, яна служыць для сувязі слоў у сказе або словазлучэнні і ўтварае граматычную форму слова. Напрыклад: *Ма-ё найбольша-е багацц-е – у скарб-ах родн-ае зямл-і*. (Я. Брыль). Канчаткі не выражаюць лексічнага значэння слоў. Яны служаць для сувязі слоў (*багацц-це—маё, найбольшае; зямлі—роднае; у скарбах—зямлі*) і ўтвараюць формы слоў (формы роду, ліку, склону)

Інфінітыў (пачатковая форма дзеяслова), прыслоўе, дзеепрыслоўі канчаткаў не маюць, напрыклад *бегчы, есці, даць; холадна, па-летняму, добра; ссекашы, ходзячы, сплючы* (выдзеленыя часткі—суфіксы). У назоўніках *дэ-по, метро, пано* ёсць толькі корань. Зменныя словы ў некаторых формах могуць мець нулявы канчатак: *дзень, край, печ, сенажаць, рэчак, армій*. Нулявы канчатак таксама з'яўляецца паказчыкам граматычнай формы (*сын, конь, радасць, ноч—назоўнікі адзіночнага ліку назоўнага склону; рэчак, армій, арганізацый—назоўнікі роднага склону множнага ліку*). Нулявы канчатак лёгка ўзнаўляецца пры змене формы слова. Напрыклад, у словах *сын, дом* канчатак нулявы, бо варта змяніць форму склону і ў гэтых словах з'яўляецца матэрыяльна выражаны канчатак: *сын-а, сын-ам*; у дзеясловах *прошлага часу чытаў, капаў* таксама нулявы канчатак, бо варта змяніць род гэтых дзеясловаў і таксама з'яўляецца матэрыяльна выражаны канчатак: *чытал-а, капал-а*.

У зваротных дзеясловах і дзеепрыслоўях частка *—ся(-цца, ца)*—своеасаблівая марфема, якая знаходзіцца ў слове пасля канчатка або пасля формаўтваральнага суфікса: *радавац-ца, радую-ся, радуеш-ся, радуе-цца*. Гэта марфема знаходзіцца ў самым канцы слова, і называюць яе постфіксам.

Сустракаюцца цяжкія пры вызначэнні асновы ў тых выпадках, калі

апошні гук асновы і канчатак абазначаны адной ётавай літарай—я, ю, е, ё, і. У словах тыпу *надвор'е, узмор'е, кап'ё, сям'я, армія, экспедыцыя, лінія* аснова заканчваецца на [й]: *надворй-э, узморй-э, капй-о, сямй-а, армій-а, экспедыцый-а, ліній-а*. У родным склоне множнага ліку: *армій, экспедыцый, ліній* (нулявы канчатак).

Паводле структуры асновы бываюць вытворныя і невытворныя. Невытворная аснова супадае з коранем слова: *лес, стол, гай, мор-а, сін-і, піш-у, рад-ы*. У вытворную аснову ўваходзяць, апрача кораня, іншыя марфемы: *мар-ск-і, лет-н-і, дабр-ат-а, рад-асць*.

У вытворнай аснове, апрача кораня, кораня могуць быць:

- 1) прыстаўка: *пры-няс-е, за-столл-е, над-піс, пра-кос*; 2) суфікс: *гарад-скі, прастор-н-ы, вуч-об-а*; 3) прыстаўка і суфікс: *бяз-меж-н-ы, замор-ск-і, без-ветраны*; 4) другі корань і злучальная галосная: *сен-а-кос, ліст-а пад, круг-а-гляд, земл-я-мер*; 5) прыстаўка, суфікс, другі корань, злучальная галосная: *перш-а-курс-нік, торф-а-рас-прац-оў-к-і; слов-а-з-мян-енн-е, паўн-а-вод-н-ы*.

1.2 Корань і яго варыянты

Калі параўнаць асновы некалькіх слоў, блізкіх паводле значэння, можна заўважыць у іх агульную непадзельную частку: *на-вук-а—вуч-ы-ць—вуч-ы-ц-ца—вуч-об-а—вуч-ань—на-вук-ов-ы—на-вуч-а-льн-ы*. У гэтых словах ёсць агульная непадзельная частка-*вук(-вуч)* і розныя часткі асновы—суфіксы, прыстаўкі, з дапамогай якіх удакладняецца, канкрэтызуецца сэнс слоў.

Непадзельная частка роднасных слоў, якая выражае іх лексічнае значэнне, называецца коранем: *прац-ав-а-ць—прац-в-іт-ы—прац-аў-н-ік—прац-а-здольны—прац-а-дзень*. Корань *—прац-* паказвае на агульнае лексічнае значэнне гэтых слоў: усё, звязанае з паняццем “праца”. А канкрэтнае лексічнае значэнне кожнага з гэтых слоў выражаецца ў аснове.

Каб вызначыць корань слова, трэба падабраць роднасныя словы: *рак-а, рач-н-ы—рач-н-ік—рэч-ышч-а—рач-улк-а—за-рэч-н-ы—за-рэчч-а*.

У некаторых словах гукавы склад кораня і яго літарнае абазначэнне не супадаюць. Гэта бывае ў тых выпадках, калі ётавыя літары *і, я, е, ё, ю* абазначаюць два гукі, адзін з якіх адносіцца да кораня, другі—да наступнай марфемы (сфікса, канчатка). Патрэбна правільна вызначаць корань у такіх словах. Напрыклад, у роднасных словах *край, краіна, ускраіна, бяскрайні* корань заканчваецца на *й—край* (у словах *край-ін-а, ус-край-ін-а* і абазначае два гукі: [й]+[і]). На *й* заканчваецца корань і ў такіх словах: *вырай (у вырай-і); асвойць (а-свой-і-ць)—свае (свай-э); май—у май (у май-і); чай—чаёк (чай-ок)—у чаі (у чай-і)*.

Пры змяненні і ўтварэнні слоў у каранях часта адбываецца чаргаванне гукаў: *луг—лужок—на лузе, дзеці—дзіця, кніга—кніжкі*. Чаргавацца могуць як зычныя, так і галосныя гукі. Найбольш пашыраны наступныя чаргаванні.

Ч а р г а в а н н і г а л о с н ы х г у к а ў

[o]—[a]: **во**зера—**аз**ёрны, **го**рад—**га**рады
 [э]—[а]: **рэ**кі—**ра**ка, **цэ**ны—**ца**на
 [э]—[і]: **кве**тка—**кві**тнець, **све**т—**сві**танак
 [э]—[а]—[o]: **нес**ці—**на**сіць—**но**сіць, **лег**чы—**ла**жыцца—**ло**гава
 [o]—[y]—[ы]: **сох**нуць—**су**хі—**зас**ыхаць
 [o]—[і]—[э]—[а]: **збо**р—**збі**раць—**вы**беру—**за**бяру
 [o]—нуль гука: **со**н-сны, **збо**р—**збі**раць
 [э]—нуль гука (бегласць галосных) : **дз**ень—**дні**

Ч а р г а в а н н і з ы ч н ы х г у к а ў

[г]—[з], [ж]: **на**га—**на**зе, **но**жачка
 [х]—[с], [ш]: **стра**ха—**стра**се, **стрэ**шка
 [к]—[ц], [ч]: **ра**ка—**ра**цэ, **рэ**чка
 [з]—[ж]: **вя**заць—**вя**жу
 [с]—[ш]: **пі**саць—**пі**шу, **ка**сіць—**ка**шу
 [д]—[дз]—[дж]: **ха**да—**ха**дзіць—**ха**джу
 [т]—[ч]—[ц]: **све**т—**свя**чу—**свя**ціць
 [ст]—[шч]: **ро**ст—**выро**шчваць, **мо**ст—**намо**шчаны
 [ск]—[шч]: **пала**скаць—**пала**шчу, **плоскі**—**пло**шча
 [б]—[бл], [п]—[пл]: **лю**біць—**лю**блю, **сы**паць—**сы**плю
 [м]—мл], [в]—[ўл]: **кар**міць—**кар**млю, **ла**віць—**ла**ўлю

Адзінства караня ў такіх выпадках не парушаецца, бо гэта або роднасныя паміж сабой словы, якія маюць агульнае ў значэнні, або формы таго самага слова.

Сустракаюцца выпадкі, калі карані бываюць аднолькавыя або падобныя сваім гукавым складам, але маюць зусім рознае значэнне, параўн.: *навод-ка* і *пра-вод-ка*. У такіх выпадках гавораць пра аманімію каранёў. Карані-аманімы супадаюць гучаннем і напісаннем, але адрозніваюцца лексічным значэннем і паходжаннем, а таму ўтвараюць розныя гнёзды роднасных слоў: **ка**са—**ка**сіць—**ка**сьба—**ка**савіца—**ка**сец—**пра**кос—**сена**кос—**ка**сілка, **ка**сы—**пера**кос—**ко**са—**ка**савокі—**пера**кошаны—**пера**косіна; **на**га—**па**дножны—**па**дножжа—**па**дножка, **но**ж—**но**жык—**на**жніцы.

Памятаць трэба і пра тое, што формы аднаго і таго ж слова гнёздаў роднасных слоў не ўтвараюць: *нага*—*нагой*—*назе*—*ногі*, *пісаць*—*пісаў*—*пісала*—*пісалі*.

1.3 Прыстаўка (прэфікс), суфікс, постфікс

Прыстаўка (прэфікс) частка асновы, якая стаіць перад каранем і служыць для ўтварэння новых слоў або форм слова: *пі*саць— *на*пісаць— *ад*пісаць—*пера*пісаць; *хутчэй*—*най*хутчэй.

Суфікс—частка асновы, якая стаіць пасля караня і служыць для утв

рэння новых слоў або форм слова: *лес—лясок—лясны—ляснічы—леснічоўка*.

Прыстаўкі і суфіксы бываюць словаўтваральныя і формаўтваральныя. Формаўтваральныя прыстаўкі і суфіксы служаць для ўтварэння новай формы слова, лексічнае значэнне пры гэтым не змяняецца. Да формаўтваральных прыставак і суфіксаў можна аднесці:

- 1) памяншальна-ласкальныя і павелічальныя суфіксы назоўнікаў і прыметнікаў: *столік, ключык, сыночак, маленькі, высачэзны, дамiшча*;
- 2) прыстаўкі і суфіксы для ўтварэння форм ступеней прыметнікаў і прыслоўяў: *высокі--вышэйшы--найвышэйшы, добры--лепшы--найлепшы; высока--вышэй--найвышэй, добра--лепш--найлепш*;
- 3) суфіксы інфінітыва дзеяслова: *бегчы, есці, даць*;
- 4) суфіксы -л-, -ў-, якія служаць для ўтварэння форм прошлага часу: *казаў--казала, чытаў--чытала*;
- 5) суфіксы дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў (паколькі гэта асобныя формы дзеясловаў): *прачытаны* (ад прачытаць), *аслаблены* (ад аслабіць); *ссекшы* (ад ссячы), *сагнуўшыся* (ад сагнуцца), *ходзячы* (ад хадзіць), *сплючы* (ад спаць).

З дапамогай словаўтваральных прыставак і суфіксаў утвараюцца новыя словы, г. зн. словы з новым лексічным значэннем: *вечар--вечаровы--вечарэць--адвячорак--вечарынка--надвячорак, дзед--прадзед, край--бяскрайні*.

Пры размежаванні афіксаў на формаўтваральныя і словаўтваральныя трэба памятаць, што суфіксы, пры дапамозе якіх ад дзеясловаў утвараюцца дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі, з'яўляюцца формаўтваральнымі, таму дзеепрыметнікі і дзеепрыслоўі не самастойныя часціны мовы, а асобныя формы дзеясловаў. Неабходна памятаць, што калі дзеяслоў, ад якога ўтвараецца дзеепрыметнік, заканчваецца на *-іць, -ыць або -ці*, то ва ўтвораным дзеепрыметніку—суфікс *-ен-* або *-ан-*: *акрыліць--акрыл-ен-ы, раструшчыць--раструшч-ан-ы, узнесці--уз-нес-ен-ы*. У астатніх выпадках у дзеепрыметніках выдзяляюць два суфіксы: *вытаптаць--вытапт-а-н-ы, пасінец--пасін-е-л-ы*.

Постфікс—значымая частка слова, якая ўжываецца пасля канчатка ці формаўтваральнага суфікса і служыць для новых слоў і формаў слоў: *ві-таю-ся, чытае--чытае-цца, хто-небудзь, каго-сьці*.

1.4 Заданні для самастойнага выканання

№1. Адзначце словы з невытворнымі асновамі:

- 1) затвор;
- 2) напрамак;
- 3) нарыс;
- 4) назва;

- 5) нажніцы.
- №2. Адзначце словы з вытворнымі асновамі:
- 1) фармальны;
 - 2) невад;
 - 3) абруч;
 - 4) работа;
 - 5) сямёра.
- №3. Адзначце прыклады з памылковым вызначэннем асноў:
- 1) нашчэнт (невыворная);
 - 2) вясёлка (выворная);
 - 3) ручка (чарнільная) (выворная);
 - 4) летась (выворная);
 - 5) кропля (выворная).
- №4. Адзначце прыклады з правільным вызначэннем асноў:
- 1) вясна (выворная);
 - 2) сяўба (выворная);
 - 3) ножка (дзіцяці) (выворная);
 - 4) прырода (невыворная);
 - 5) нашэнне (невыворная).
- №5. Адзначце словы, якія маюць канчатак:
- 1) пяцёра;
 - 2) цёпла;
 - 3) паехаць;
 - 4) плакса;
 - 5) бацька.
- №6. Адзначце словы, якія не маюць канчатка:
- 1) БелТА;
 - 2) нахмурыцца;
 - 3) косячы (траву);
 - 4) пяцьсот;
 - 5) твайму.
- №7. Адзначце словы з нулявым канчаткам:
- 1) восем;
 - 2) памыўся;
 - 3) па-нашаму;
 - 4) пано;
 - 5) носьбіт.
- №8. Адзначце словы, у якіх выдзеленыя марфемы—канчаткі:
- 1) гадаваў;
 - 2) **умова;**
 - 3) **вітаецца;**
 - 4) **любуюся;**
 - 5) **планава.**
- №9. Адзначце зменныя формы дзеясловаў:
- 1) аформіўшыся;

- 2) заспяваю;
- 3) наведаны (музей);
- 4) даклеіваць;
- 5) верыў.

№10. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленыя маюць канчаткі:

- 1) *бацькаў* матацыкл;
- 2) няма трох *Васяў*;
- 3) адкрыццё *судоў*;
- 4) пагналі *кароў*;
- 5) гасцінная *святроў*.

№11. Адзначце словы, у якіх корань складаецца з трох гукаў:

- 1) краіна;
- 2) хімія;
- 3) расчоска;
- 4) дагульваць;
- 5) праяўленне.

№12. Адзначце словы, у якіх літарны і гукавы склады не супадаюць:

- 1) вулічны;
- 2) сталічны;
- 3) ад'язджаць;
- 4) з'яўленне.
- 5) аб'інелы

№13. Адзначце словы, у якіх зліты гукі кораня з іншымі марфемамі:

- 1) хвоя;
- 2) сузор'е;
- 3) навеяны;
- 4) з'яўленне;
- 5) зроблены.

№14. Адзначце рады аднакаранёвых слоў:

- 1) груз, пагрузка, выгрузаны;
- 2) вага, узважыць, вагон;
- 3) рабіў, рабіла, рабілі;
- 4) водны, воднага, водным;
- 5) рачны, рэчанька, прырэчны.

№15. Адзначце аднакаранёвыя словы да слова адважны:

- 1) адважыць;
- 2) адважнасць;
- 3) адважыцца;
- 4) наважыцца;
- 5) зважыць.

№16. Адзначце роднасныя словы да слова вада:

- 1) вадзяны;
- 2) праводка;
- 3) вадкасць;
- 4) паводка;

5) водны.

№17. Адзначце словы з аманімічнымі каранямі:

- 1) нос—пераноссе;
- 2) насаты—насіцца;
- 3) пераносіца—занос (снежны);
- 4) выпрагчы—прага;
- 5) рэчка—зарэчны.

№18. Адзначце словы, у якіх выдзеленыя марфемы—суфіксы:

- 1) ня**сеш**;
- 2) ляце**ў**;
- 3) звечар**а**;
- 4) стаміла**ся**;
- 5) магутна**сць**.

№19. Адзначце словы, якія ў сваім саставе маюць прыстаўку і суфікс (суфіксы):

- 1) жыватворны;
- 2) знізу;
- 3) бязмерны,
- 4) зніклы,
- 5) абаротны.

№20. Адзначце словы, у якіх ёсць суфікс **-к-**:

- 1) кніжка;
- 2) вадкасць;
- 3) блізкі;
- 4) дзядзька;
- 5) шапка.

№21. Адзначце словы, у якіх суфікса **-к-** няма:

- 1) гронка;
- 2) лыжка;
- 3) касілка;
- 4) шпарка;
- 5) звычка.

№22. Адзначце словы, якія маюць чатыры суфіксы:

- 1) чарнічнік,
- 2) загазаванасць;
- 3) барацьбіт;
- 4) дваінік,
- 5) дваіняткі.

№23. Адзначце словы, якія маюць дзве прыстаўкі:

- 1) недасягальны;
- 2) пазрываць;
- 3) абамлелы;
- 4) пазакласны;
- 5) незаняты.

№24. Адзначце словы з наступнай марфемнай будовай: прыстаўка+корань

+суфікс+суфікс+канчатак:

- 1) засмучанасць;
- 2) наведванне;
- 3) сустракаў;
- 4) зрыжэлы;
- 5) памаленьку.

№25. Адзначце словы толькі з формаўтваральнымі суфіксамі:

- 1) здзірванелы;
- 2) садовы;
- 3) есці;
- 4) разагнуць;
- 5) гарадскі.

№26. Адзначце словы, структура якіх адпавядае схеме: прыстаўка+корань+суфікс:

- 1) заводскі;
- 2) небакрай;
- 3) надоўга;
- 4) асіннік;
- 5) замнога.

№27. Адзначце словы, якія правільна падзелены на марфемы:

- 1) пад-акон-нік;
- 2) бярэз-нік;
- 3) завоч-нік;
- 4) смя-ш-ы-ць;
- 5) саладз-іць (інфінітыў).

№28. Адзначце словы з постфіксам –ца:

- 1) купаецца;
- 2) высіцца (3-я асоба, цяпер. час, адз., адз.лік);
- 3) узвышацца;
- 4) павялічваюцца;
- 5) гартуецца.

№29. Адзначце прыметнікі, у аснове якіх пры ўтварэнні формы вышэйшай ступені адбываецца чаргаванне зычных:

- 1) мудры;
- 2) мяккі;
- 3) блізкі;
- 4) сіні;
- 5) густы.

№30. Адзначце дзееспрыметнікі з суфіксам –н-:

- 1) скошаны;
- 2) прачытаны;
- 3) накіраваны;
- 4) пабудаваны;
- 5) абуджаны

№31. Адзначце дзепрыметнікі з суфіксам –ан-:

- 1) вычасаны;
- 2) заложаны;
- 3) спілаваны;
- 4) упрыгожаны;
- 5) змайстраваны.

2. Словаўтварэнне ў беларускай мове

2.1 Спосабы словаўтварэння

У словаўтварэнні цэнтральным з’яўляецца паняцце словаўтваральнай вытворнасці, або матывававанасці. Згодна з гэтым паняццем усе словы ў мове падзяляюцца на невытворныя (або нематываваныя) і вытворныя (матываваныя). Таму трэба адрозніваць паняцці “вытворныя і невытворныя словы” і “вытворныя і невытворныя асновы”. Часам вытворнае слова можа мець невытворную аснову. Напрыклад, слова *бег* з’яўляецца вытворным, бо ўтварылася ад *бегаць* (бяссуфіксны спосаб), аднак мае невытворную аснову, бо складаецца з толькі з кораня.

Пры словаўтварэнні трэба памятаць, што кожнае наступнае слова ў словаўтваральным ланцужку мае “найвышэйшы матываваны пункт адліку”, гэта значыць слова *прыгарад* утвараецца ад слова *горад*, а *прыгарадны* ад *прыгарад*, слова *выпраменванне* ад *выпраменьваць* (пры дапамозе суфікса –*нн-*), слова *ўраджай* ад *урадзіць* (пры дапамозе суфікса (-*ай-*) і г.д.

Усе спосабы ўтварэння слоў у беларускай мове падзяляюцца на марфалагічныя (марфемныя) і немарфалагічныя (немарфемныя).

Сярод марфалагічных (марфемных) спосабаў можна вылучыць наступныя:

- 1) суфіксальны спосаб : *восень—восеньскі, горад—гарадскі, поле—палявы, чытаць—чытач*;
- 2) прыставачны спосаб: *тэрміновы—датэр-міновы, пісаць—напісаць, адпісаць, падпісаць*;
- 3) прыставачна-суфіксальны: *бяроза—падбярозавік, акно—падаконнік, лес—узлесак, гара—узгорак, свой—засвойць, стол—настольнік*;
- 4) без суфіксаў і прыставак (бязафіксны спосаб): *ціхі—ціш, глыбокі—глыб, палянец—палёт, запісаць—запіс, падзякаваць—падзяка*;
- 5) складанне (асноваскладанне, словаскладанне, асновасловаскладанне) : *саракагоддзе, доўгачаканы, вогнеўстойлівы*. Спосаб складання мае шэраг разнавіднасцяў, да якіх адносіцца і абрэвіяцыя (складанаскарочаныя словы).

Да немарфалагічных (немарфемных) спосабаў словаўтварэння варта аднесці наступныя:

- 1) пераход слоў з адной часціны мовы ў другую, параўн.: *Рабочы* дзень пачаўся ў 8 гадзін і *Рабочы* прыйшоў на завод (прыметнік перайшоў у назоўнік); *ранены* (салдат) і прывезлі *раненых* (дзе-

прыметнік перайшоў у назоўнік);
2) пераасэнсаванне значэння слова (семантычны), параўн.: ручка (дзіцяці) і ручка (для пісьма); ножка (дзіцяці) і ножка (крэсла).
Варта зазначыць, што ў спалучэннях ручка (для пісьма) і ножка (крэсла) асновы з’яўляюцца невытворнымі.

2.2 Заданні для самастойнага выканання

№1. Адзначце вытворныя словы:

- 1) купацца;
- 2) пераезд;
- 3) дом;
- 4) штапель;
- 5) спрынт.

№2. Адзначце невытворныя словы:

- 1) шум;
- 2) сховы;
- 3) ісці;
- 4) абрус;
- 5) надзем’е.

№3. Адзначце вытворныя словы з вытворнымі асновамі:

- 1) намол (кавы);
- 2) напамін;
- 3) прадукт;
- 4) шум;
- 5) недарэка.

№4. Адзначце вытворныя словы з невытворнымі асновамі:

- 1) адмова;
- 2) проба;
- 3) уміг;
- 4) п’яўка;
- 5) партфель.

№5. Адзначце словы, якія непасрэдна ўтварыліся ад слова “зіма”:

- 1) па-зімоваму;
- 2) зімоўе;
- 3) зазімак;
- 4) зімна;
- 5) зімаванне.

№6. Адзначце прыклады, у якіх правільна размешчаны словы ад утваральнага да вытворнага:

- 1) снегавы—снегавік;
- 2) заснежаны—заснежыць;
- 3) снег—снягурка;

- 4) снег—заснежыць;
5) снежка—снежны.
- №7. Адзначце прыклады, у якіх няправільна размешчаны словы ад утваральнага да вытворнага:
- 1) зямля—зямлянка;
2) зямля—зямлянка;
3) зямля—зямляк;
4) зямля—зямлячка;
5) зямляк—зямлячка.
- №8. Адзначце прыклады, дзе правільна пададзены словаўтваральны ланцужок:
- 1) цешыць—уцешыць—уцешна;
2) лес—лясны—лянік—лясніцтва;
3) праца—працаваць—распрацаваць—распрацаванасць—нераспрацаванасць;
4) актыў—актыўны—актыўнасць—актыўнічаць;
5) рабіць—зрабіць—зроблены.
- №9. Адзначце словы, утвораныя суфіксальным спосабам:
- 1) абгон;
2) недасаліць;
3) імгла;
4) замнога;
5) прыбліжэнне.
- №10. Адзначце словы, утвораныя суфіксальным спосабам:
- 1) бульбакапалка;
2) даверху;
3) мінскі;
4) гарача;
5) кудысьці.
- №11. Адзначце словы, якія ўтвораны прыставачна-суфіксальным спосабам:
- 1) па-людску;
2) запісаць;
3) дамовіцца;
4) улева;
5) дамовіцца.
- №12. Адзначце словы, утвораныя складана-суфіксальным спосабам:
- 1) двухрадкоўе;
2) шматтыражка;
3) першакурснік;
4) малаверагодны;
5) патроіць.
- №13. Адзначце словы, якія ўтварыліся бясуфіксным спосабам:
- 1) пералёт;
2) перазімаваць;

- 3) непрыемна;
- 4) сушылка;
- 5) ад'езд.

№14. Адзначце словы, якія ўтвораны постфіксальным спосабам:

- 1) узмацняцца;
- 2) дапрыгацца;
- 3) даразумецца;
- 4) дакрычацца;
- 5) купацца.

№15. Адзначце абрэвіятуры жаночага роду:

- 1) СНД;
- 2) ЦУМ;
- 3) ЛіМ;
- 4) БАМ;
- 5) ААН.

№16. Адзначце абрэвіятуры мужчынскага роду:

- 1) лясгас;
- 2) педуніверсітэт;
- 3) БРСМ;
- 4) сельгасакадэмія;
- 5) педустанова.

№17. Адзначце гукавыя абрэвіятуры:

- 1) ЛіМ;
- 2) БДУ;
- 3) БНТУ;
- 4) СССР;
- 5) БАТУ.

№18. Адзначце літарныя абрэвіятуры:

- 1) БДПУ (імя М.Танка);
- 2) МКАД;
- 3) СНД;
- 4) Бел ТА;
- 5) ЦУМ.

№19. Адзначце словы, спосаб утварэння якіх вызначаны правільна:

- 1) Загор'е—прыставачны;
- 2) сваяк—бяссуфіксны;
- 3) міжброўе—прыставачна-суфіксальны;
- 4) прадзед—прыставачны;
- 5) ускапаны—прыставачны.

№20. Адзначце словы, спосаб утварэння якіх вызначаны няправільна:

- 1) пасізелы—суфіксальны;
- 2) пад'езд—прыставачны;
- 3) узмор'е—прыставачны;
- 4) знішчэнне—прыставачна-суфіксальны;
- 5) лесапаркавы---складана-суфіксальны.

3.1.Праваніс прыставак

1. Прыстаўкі *ад-, над-, пад-, перад-, аб-* пішуцца нязменна і перад звонкімі зычнымі і перад глухімі: *падняць, падказаць, адрэзаць, адкапаць, абгаварыць, абхадзіць, надліць*.

2. Прыстаўкі *з-, уз-, раз-, без-* (*бяс-*) пішуцца перад галоснымі і звонкімі зычнымі з літарай *з* перад глухімі—з літарай *с*: *злесці, спісаць, узнесці, ускласці, раздаць, бездакорны, бяшумны*.

Калі прыстаўка заканчваецца на *с*, а корань пачынаецца з *ч*, спалучэнне *сч* на пісьме перадаецца нязменна: *расчыніць, расчাপіць, усчынаць, счышчаць, счাপіць, бесчалавечна, расчышчаць, счарніць*. Ад такіх слоў трэба адрозніваць словы, у якіх корань пачынаецца спалучэннем *шч*: *расшчэпіць* (палена), *прышчэпіць, расшчодрыцца, адшчэпіць, сашчэпіць*.

З а ў в а г а. У словах *шчасце, шчаслівы, рошчына, нашчадак, нішчымны, нішчымніца* гістарычна замацавалася фанетычнае напісанне *шч*.

На стыку прыстаўкі і кораня можа падвойвацца зычны *з* або *с*: *бяззбройны, бяспрэчны, расейваць, раззлавацца*.

З а ў в а г а. У некаторых словах адбылося зліццё гукаў на стыку прыстаўкі і кораня. У такім выпадку пішацца адна літара *с*: *расада, расаднік, расадны, расол, расольнік, расольны, ростань*.

3. Калі корань слова пачынаецца збегам зычных, пасля прыставак на зычны паяўляецца беглы гук [а]: *падабраць, разаслаць, абagnaць, надарваць, адагрэць, сабраць, саскочыць, сагнуць*.

З а ў в а г а. *Пада-, раз-, аб-, нада-, ада-, са-* --фанетычныя варыянты прыставак *пад-, раз-, аб-, над-, ад-, с-*.

Пры спалучэнні прыставак (*аб-, ад-, над-, пад-, раз-, з-* (*с-*), *уз-, спад-, перад-, дэз-, суб-* са словамі, што пачынацца з *і*, у адпаведнасці з вымаўленнем замест *і* пішацца *ы*: *абыграць, абынтэлігенцыя, зымправізаваць, зыначаны, зысці, сысці, адыграць, адыменны, адыходзіць, сыграцца, сышчык, узыход, спадылба, спадыспаду, перадынфарктны, падынтэграваць, разысціся, перадымперскі, перадыспытны, субынспектар, дэзытэгратар, дэзынфармацыя, дэзынфіцыраваць*.

З а ў в а г а. 1. У словах, утвораных ад дзеясловаў *ісці, хадзіць*, прыстаўкі на *з-* пішуцца ў залежнасці ад лексічнага значэння: *зысці—сысці, зысціся—сысціся, зыходзіць—сыходзіць, зыходзячы—сыходзячы, зыходны—сходны, сыходны—зыходны*.

2. У прыстаўцы *дыз-* перад галоснымі (у тым ліку ётавымі) пішацца *з*, а перад зычнымі—*с*: *дызасацыяцыя, дызартрыя, дыз'юнцыя, дысгармонія, дыспрапорцыя, дысфункцыя, дыскрэдытаваць, дыскамфорт*.

3. Прыстаўка *дэз-*пішацца нязменна: *дэзактывацыя, дэзарыентацыя, дэзынфекцыя, дэзынтэграцыя, дэзурбанізацыя*.

Пасля частак (прэфіксоідаў) (*звыш-, між-, пан-, супер-, транс-, контр-*) і захоўваецца: *звышімклівы, звышіндустрыяльны, звышінфляцыя, міжсірыгацыйны, міжінстытуцкі, панісламізм, контрідэя, контрідэа, суперінтэлект, трансіндыйскі.*

Заўсёды пішуцца нязменна запазычаныя прыстаўкі *анты-, дэ-, экс-, віцэ-, рэ-, ультра-* і інш.: *антываенны, антымільтарысцкі, дэмабілізацыя, экс-чэмпіён, рэканструкцыя, ультралевы.*

3.2 Заданні для самастойнага выканання

№1. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару **й**:

- 1) ады...сці;
- 2) ня...начай;
- 3) за...грыванне;
- 4) пад...граць;
- 5) вы...сці.

№2. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару **з**:

- 1) бя...ветраны;
- 2) ра...сейваць;
- 3) ...няволіць;
- 4) у...класці;
- 5) ...часаць.

№3. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару **ш**:

- 1) ра...часаць (валасы);
- 2) у...чуванне (матуліна);
- 3) ра...чыніць (дзверы);
- 4) ра...чыніць (цеста);
- 5) пры...чапіць (парастак).

№4. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба ўставіць літару **а**:

- 1) раз...гнуцца;
- 2) аб...капаць;
- 3) аб...гнуць;
- 4) над..трэсці;
- 5) пад...браць.

№5. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару **ы**:

- 1) спад...лба;
- 2) звыш...інтэлігентны;
- 3) без...дэйнасць;
- 4) суб...нспектар;
- 5) між...інстытуцкі.

№6. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару **і**:

- 1) сан...структар;
- 2) з...мшыць;
- 3) за...кацца;
- 4) раз...грацца;

- 5) дэз...нфармацыя.
- №7. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару **ы**:
- 1) уз...ходжанне;
 - 2) між...мперыялістычны;
 - 3) с...грацца;
 - 4) контр...гра;
 - 5) раз...ходзіцца.
- №8. Адзначце правільна напісаныя словы:
- 1) надыйсці;
 - 2) прайлюстраваць;
 - 3) неімаверны;
 - 4) неістотны;
 - 5) падымаць.
- №9. Адзначце словы, у напісанні якіх дапушчаны памылкі:
- 1) пераісці;
 - 2) дэзінфекцыя;
 - 3) звышімклівы;
 - 4) спадыспаду;
 - 5) узкласці.
- №10. Адзначце правільна напісаныя словы:
- 1) сыходны (пункт погляду);
 - 2) дызпрапорцыя;
 - 3) дызгармонія;
 - 4) зыходзячы (з лесвіцы);
 - 5) сходны (дзень).
- №11. Адзначце правільна напісаныя словы:
- 1) расольнік;
 - 2) расаднік (хваробы);
 - 3) расчапіць (бярвяно);
 - 4) расчапіць (аконныя кручкі);
 - 5) ростань.
- №12. Адзначце словы, у напісанні якіх дапушчаны памылкі:
- 1) рашчахліць;
 - 2) росчырк (пяра);
 - 3) дызкамфорт;
 - 4) расшпілены;
 - 5) рашчаравацца.
- №13. Адзначце правільна напісаныя словы:
- 1) ультра-гук;
 - 2) антываенны;
 - 3) экспрэзідэнт;
 - 4) віцэ-адмірал
 - 5) дэмантаж.
- №14. Адзначце словы, у напісанні якіх дапушчаны памылкі:
- 1) ультраправы;

- 2) экс-чэмпіён;
- 3) анты-карупцыйны;
- 4) дэградацыя;
- 5) антыфашысцкі.

4. Правапіс складаных, складанаскарочаных слоў

4.1 Правапіс галосных у складаных словах

Складаныя словы ўтвараюцца з дзвюх і больш асноў з дапамогай злучальных галосных або без іх: *далягляд, рознакаляровы, высакародны, землякоп, Салігорск, пяцігадовы*.

Злучальнымі галоснымі бываюць *а, о* (пасля цвёрдых асноў), *е, я* (пасля мяккіх асноў). Злучальная галосная *о* сустракаецца рэдка і бывае толькі пад націскам: *часопіс, куро́дым, ільнова́лакно*, а не пад націскам—*а: жы́вё-вёлагадоўля, вы́сакародны; я* пішацца ў словах, у другой частцы якіх націск падае на першы склад: *жы́ццярада́сны, зямляро́бства, сі́нявокі, бая́здольны; е* пішацца, калі націск у другой частцы складанага слова падае не на першы, а на далейшыя склады: *зерне́сушы́лка, жы́ццесцвярджа́льны, зямле́ркары́станне*.

З *а ў в а г а*. Калі націск у другой частцы складанага слова падае не на першы, а на другі і далейшыя склады, то ў першай частцы ўзнікае пабочны націск і пад націскам замест *е* пішацца *ё*: *ме́дагонка—ме́дава́рэ́нне, ле́да́рэ́з—ле́дадра́бі́лка*.

У складаных словах, якія маюць дзве асновы, у адных выпадках *о ў* першай аснове захоўваецца, у другіх—пераходзіць у *а*. Гэта залежыць ад націску у другой частцы слова.

1. Калі націск падае на першы склад другой асновы, то ў першай аснове *о* пераходзіць у *а*: *ча́рнавокі, разнаста́йны, даў́гавечны, паў́напраўны, Навапола́цк, нава́селе*.
2. Калі ж у другой частцы складанага слова націск падае не на першы, а на далейшы склад, тады ў першай частцы ўзнікае пабочны націск і пад націскам пішацца *о*: *чо́рнава́лосы, ро́знаба́ковы, доў́гача́каны, поў́нага́лоссе, Но́васі́бі́рск, но́вабудоў́ля*.

З *а ў в а г а*. У некаторых складаных словах можа выразна праяўляцца пабочны націск і тады, калі асноўны націск падае на першы склад другой часткі. У такіх словах у першай частцы захоўваецца *о*: *мо́ва-знаў́ства, усхо́дазнаў́ства, азо́тнакі́слы, то́рфаў́бора́чны, збо́жжа́зда́ча, збо́жжаў́борка, збо́жжа́схво́ішча, ма́розаў́стойлі́вы*.

3. Складаныя словы, у якіх першая частка—лічэбнік *адзін (адна)*, не маюць пабочнага націску і пішуцца як простыя словы, незалежна ад месца націску ў другой частцы: *а́днаста́йны, а́днара́зовы, а́днага́довы, а́днача́совы, а́дназа́начны*,

аднапавярховы, аднаскладовы, аднагалосна, аднагодак, аднадушина.

4. У складаных словах часткі *што-*, *радыё-*, *дзевяноста-*, *свое-*, *фота-*, *мота-*, *контр-* пішуцца нязменна з *о*, *ё*, *е*: *штодзень*, *штогод*, *штотыднёвік*, *радыёстанцыя*, *радыёхваля*, *дзевяностатысячны*, *своеасаблівы*, *своечасовы*, *фотавітрына*, *фотахроніка* (але *фатаграфія*), *мотагонкі*, *мотакрос* (але *матацыкл*, *матавоз*), *контрудар*.

З а ў в а г а. Трэба адрозніваць часткі *радыё-* (пішацца нязменна) і *радые-* (*радыя-*) (хімічны элемент): *радыёперадача*, *радыёхвілінка* і *радыяхімія*, *радыебіялагічны*.

5. У словах з першай часткай *кіна-* заўсёды пішацца *а*, незалежна ад месца націску ў другой частцы слова: *кінастудыя*, *кіначасопіс*, *кінафільм*.

6. Частка *полі-* пішацца згодна з агульнымі правіламі: з *а*, калі націск у другой частцы складанага слова падае на першы склад, і з *о*, калі націск падае не на першы склад другой часткі: *політэхнічны*, *паліклініка*, *палімеры*, *поліэтылен*, *полісемантычны*.

7. Складаныя словы, з першай часткай *поў-* маюць адзін націск; *поў-* пішацца толькі пад націскам, у словах *поўнач*, *поўдзень*, у астатніх выпадках не пад націскам пішацца *паў-* (у адно слова з другой часткай): *паўкіламетра*, *паўрубля*, *паўтоны*, *паўмесяца*. Праз злучок *паў-* пішацца толькі з уласнымі назоўнікамі: *паў-Беларусі*, *паў-Азіі*.

8. Літара *э* ў першай частцы складаных слоў захоўваецца нязменна: *шэравокі*, *тэлебачанне*, *мэтазгодна*, *крэдытаздольнасць*, але: *шасцідзёнка*.

9. Калі ў складаным слове тры і больш асноў, кожная з іх мае свой націск, пад націскам *о* захоўваецца: *авіяматарабудаўніцтва*, *паравозавагонабудаўнічы*.

4.2 Правапіс складаскарочаных слоў (абрэвіятур)

1. У абрэвіятурах скарачэння часткі пішуцца так, як у адпаведных поўных словах: *гарсавет* (гарадскі), *прафсаюз* (прафесійны), *Еўрасаюз* (еўрапейскі), *заапарк* (заалагічны), *Беллітфонд* (беларускі, літаратурны), *камабат* (камандзір батарэі).

2. Літарныя, гукавыя абрэвіятуры і абрэвіятуры змешанага тыпу пішуцца вялікімі літарамі без кропак, злучкоў і апострафаў: *БДУ* (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт), *УА* (установа адукацыі), *НАН* (Нацыянальная акадэмія навук Беларусі), *ЗАТ* (закрытае акцыянернае таварыства), *УП* (унітарнае прадпрыемства).

Калі да абрэвіятуры дадаецца лічба, то яна пішацца праз злучок: *ВАЗ-21*, *МТЗ-82*.

Калі абрэвіатура скланяецца, то канчаток пішацца малымі літарамі: у ЦУМе, у ЛіМе.

У пачатку састаўных частак складанаскарочаных слоў захоўваюцца літары *і, е, ё, я, ю* (пасля цвёрдых зычных), апостраф або раздзяляльны мяккі знак перад імі не пішуцца

Складанаскарочаныя словы, якія з'яўляюцца ўласнымі назвамі устаноў і арганізацый, пішуцца з вялікай літары: *Белкаапсаюз, Гомсельмаш, Палессеводбуд*.

4.3 Заданні для самастойнага выканання

№1. Адзначце словы, пры напісанні якіх трэба ўставіць літару *о*:

- 1) р...знакаляровы;
- 2) р...знавіднасць;
- 3) д...браўпарадкаванне;
- 4) в...даносны;
- 5) в...данапорны.

№2. Адзначце словы, пры напісанні якіх трэба ўставіць літару *а*:

- 1) зб...жжасховішча;
- 2) д...макіраўніцтва;
- 3) к...ксагазавы;
- 4) р...намерны;
- 5) ч...рнабровы.

№3. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) рэдказубы;
- 2) рэдкаваты;
- 3) шэсцьсот;
- 4) торфаўборачны;
- 5) соракагоддзе.

№4. Адзначце словы, у напісанні якіх дапушчана памылка:

- 1) мотаспорт;
- 2) матацыкл;
- 3) вогняўстойлівы;
- 4) легкаатлетычны;
- 5) медазбор.

№5. Адзначце словы, у якіх дапушчана арфаграфічная памылка:

- 1) землекоп;
- 2) ледадрабілка;
- 3) ільнасемя;
- 4) мнагазначны;
- 5) радкаслойны.

№6. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) шэраваты;
- 2) аднаразовы;
- 3) штамесячны;

- 4) легкадумна;
- 5) шэсцюстамі.

№7. Адзначце словы, пры напісанні якіх трэба ўставіць літару **я**:

- 1) жыцц...радасны;
- 2) зерн...бабовы;
- 3) зерн...ўборачны;
- 4) рады...небяспечны;
- 5) рады...хімія.

№8. Адзначце словы, пры напісанні якіх трэба ўставіць літару **о**:

- 1) п...ўнач;
- 2) п...ліэтылен;
- 3) п...ўвёскі;
- 4) п...ўназначны;
- 5) п...лісемія.

№9. Адзначце словы, якія трэба пісаць праз злучок:

- 1) (паў) горада;
- 2) (паў) Клецка;
- 3) (паў) яблыка;
- 4) (паў) апельсіна;
- 5) (паў) Баранавіч.

№10. Адзначце словы, пры напісанні якіх трэба ўставіць літару **о**:

- 1) ф...таграфія;
- 2) м...тацыкл;
- 3) дзевян...стагадовы;
- 4) м...такрос;
- 5) д...гажыхар.

№11. Адзначце абрэвіятуры, якія з'яўляюцца назоўнікамі мужчынскага роду:

- 1) ЛіМ;
- 2) СССР;
- 3) Белкаапсаюз;
- 4) ААН;
- 5) СНД.

№12. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) дзет'яслі;
- 2) дзяржурвыдавецтва;
- 3) прафком;
- 4) мясцкам;
- 5) Бел СЭ.

5. Дапаможная частка

5.1 Выпіска

з вучэбнай праграмы па беларускай мове

(зацверджана Саветам факультэта даўніверсітэцкай падрыхтоўкі, пратакол № 4 ад 25.11.2015)

Марфеміка. Словаўтварэнне

Марфеміка як вучэнне аб марфемах. Паняцце марфемы. Аснова і канчатак слова. Вытворныя і невытворныя асновы. Матэрыяльна выражаны і нулявы канчаткі. Значымыя часткі слова (корань, прыстаўка, суфікс, постфікс). Корань і яго варыянты. Чаргаванні ў корані. Аманімія каранёў. Словаўтваральныя і формаўтваральныя прыстаўкі і суфіксы. Вытворныя і невытворныя словы. Словаўтваральная матывацыя. Словаўтваральны ланцужок. Спосабы словаўтварэння ў беларускай мове. Марфемнае словаўтварэнне (афіксацыя, бязафікснае словаўтварэнне). Разнавіднасці афіксацыі: прыставачны, суфіксальны, прыставачна-суфіксальны, постфіксальны. Складанне, абрэвіяцыя. Разнавіднасці абрэвіяцыі. Лексіка-семантычны і марфалага-сінтаксічны спосабы.

Правапіс прыставак. Правапіс складаных слоў. Правапіс складанаскарачаных слоў.

5.2 Пытанні і заданні для праверкі ведаў па раздзеле **“Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія”**

1. Што такое вытворныя і невытворныя асновы слова? Прывядзіце прыклады.
2. Што называецца коранем слова? суфіксам? прыстаўкай? постфіксам?
3. Прывядзіце прыклады формаўтваральных і словаўтваральных прыставак і суфіксаў.
4. Якая частка слова выражае канкрэтнае лексічнае значэнне слова?
5. Якая частка з’яўляецца носбітам агульнага лексічнага значэння роднасных слоў?
6. Прывядзіце прыклады чаргавання галосных і зычных у каранях слоў.
7. Што такое аманімія каранёў? Прывядзіце прыклады
8. Чым адрозніваюцца марфемны і словаўтваральны разборы (аналізы) слоў?
9. Што такое вытворныя і невытворныя словы? Прывядзіце прыклады.
10. Якія тыпы і спосабы словаўтварэння вы ведаеце? Прывядзіце прыклады.
11. Як перадаюцца на пісьме зычныя б, д, з у прыстаўках?
12. Што вы ведаеце пра правапіс галосных у складаных словах? Якім правілам падпарадкоўваецца іх напісанне?
13. Раскажыце пра пабочны націск у складаных словах.
14. Якія часткі ў складаных словах пішуцца нязменна? Якія змяняюцца? Прывядзіце прыклады.

15. Пералічыце віды абрэвіятур.
16. Самастойна вывучыце тэму “Правапіс складаных назоўнікаў”.

6. Комплекснае заданне па праверцы ведаў

Частка А

- А1. Адзначце словы з вытворнымі асновамі:
- 1) бульба;
 - 2) вясна;
 - 3) сяўба;
 - 4) ураджай;
 - 5) вясёлка.
- А2. Адзначце словы, у якіх ёсць канчатак:
- 1) павольна;
 - 2) дэпо;
 - 3) калышучы (дзеепрыслоўе);
 - 4) прачытаны;
 - 5) усклікнуў.
- А3. Адзначце словы, у якіх назіраецца зліццё гукаў розных марфем:
- 1) яліна;
 - 2) узвеяны;
 - 3) хвоя;
 - 4) сузор’е;
 - 5) маёр.
- А4. Адзначце аднакаранёвыя словы да слова *гара*:
- 1) узгорак;
 - 2) падгарэць;
 - 3) гора;
 - 4) гарысты;
 - 5) горны.
- А5. Адзначце слова з аманімічным каранем да слова *стол*:
- 1) застольная (песня);
 - 2) сталіца;
 - 3) застолле;
 - 4) застоліць;
 - 5) настольнік.
- А6. Адзначце словы, якія не маюць прыставак:
- 1) народны;
 - 2) недаспелы;
 - 3) нарыс;
 - 4) напрамак;
 - 5) нашчэнт.
- А7. Адзначце словы, у якіх ёсць суфікс **–к–**:
- 1) бярэзнік;

- 2) падаконнік;
 - 3) дубняк;
 - 4) халадзільнік;
 - 5) блізкі.
- A8. Адзначце словы, у якіх ёсць суфікс **–нік–**:
- 1) батанік;
 - 2) палкоўнік;
 - 3) злоснік;
 - 4) маліннік;
 - 5) чаёўнік.
- A9. Адзначце словы, якія маюць чатыры суфіксы:
- 1) патрабавальна;
 - 2) канцэнтравання;
 - 3) чарнічнік;
 - 4) дваінік;
 - 5) смешнік.
- A10. Адзначце словы, у якіх прыстаўкі і суфіксы толькі формаўтваральныя:
- 1) наймілейшы;
 - 2) падпісаць;
 - 3) прыгажэй;
 - 4) бегчы;
 - 5) прыпынак.
- A11. Адзначце зменныя формы дзеясловаў:
- 1) пасаджаны;
 - 2) сказаць;
 - 3) угледзеўшыся;
 - 4) усклікнуў;
 - 5) седзячы.
- A12. Адзначце дзеепрыметнікі, якія маюць суфікс **–н–**:
- 1) пасаджаны;
 - 2) вытаптаны;
 - 3) скошаны;
 - 4) знойдзены;
 - 5) дачытаны.
- A13. Адзначце словы з аднолькавай марфемнай будовай:
- 1) па-братняму;
 - 2) павольны;
 - 3) пяцёрка;
 - 4) чорны;
 - 5) адчыняючы (дзеепрыслоўе).
- A14. Адзначце словы, якія ў сваім саставе маюць прыстаўку і суфікс (суфіксы) :
- 1) заходні;
 - 2) няцвёрда;

- 3) дагадзіць;
 - 4) чарнаморскі;
 - 5) упустую.
- A15. Адзначце вытворныя словы:
- 1) Наднямонне;
 - 2) абход;
 - 3) казка;
 - 4) калоссе;
 - 5) падбярэзавік.
- A16. Адзначце прыметнікі, у аснове якіх пры ўтварэнні формы вышэйшай ступені параўнання адбываецца чаргаванне зычных:
- 1) мудры;
 - 2) мяккі;
 - 3) блізкі;
 - 4) сіні;
 - 5) густы.
- A17. Адзначце словы, утвораныя суфіксальным спосабам:
- 1) аб'езд;
 - 2) па-сучаснаму;
 - 3) прыбліжэнне;
 - 4) Занямонне;
 - 5) лесапаркавы.
- A18. Адзначце словы, утвораныя прыставачным спосабам:
- 1) падыход;
 - 2) знаходка;
 - 3) няшчасце;
 - 4) прапрадзед;
 - 5) Прыбалтыка.
- A19. Адзначце словы, утвораныя прыставачна-суфіксальным спосабам:
- 1) Пяцігор'е;
 - 2) навушнік;
 - 3) завязь;
 - 4) пераразлік;
 - 5) міжброўе.
- A20. Адзначце словы, утвораныя бясуфіксным спосабам:
- 1) сваяк;
 - 2) уваход;
 - 3) прадзед;
 - 4) крык;
 - 5) Зарэчча.
- A21. Адзначце словы, утвораныя складана-суфіксальным спосабам:
- 1) аднакурснік;
 - 2) вадаспад;
 - 3) БелАЗ;
 - 4) звышмагутнасць;

- 5) аднадумец.
- A22. Адзначце словы, утвораныя постфіксальным спосабам:
- 1) каласіцца;
 - 2) купацца;
 - 3) усміхацца;
 - 4) надумацца;
 - 5) дапрыгацца.
- A23. Адзначце словы, пры напісанні якіх дапушчаны арфаграфічныя памылкі:
- 1) жыццяўстойлівы;
 - 2) калесардэчны;
 - 3) сябелюб;
 - 4) ільнавалакно;
 - 5) сінявокі.
- A24. Адзначце правільна напісаныя словы:
- 1) прадпрыёмальны;
 - 2) субінспектар;
 - 3) звышідэйны;
 - 4) трансарданскі;
 - 5) надысці.
- A25. Адзначце словы, якія трэба пісаць разам:
- 1) (вела) спорт;
 - 2) (паў) акна;
 - 3) (контр) атака;
 - 4) (экс) чэмпіён;
 - 5) (перакаці) поле,
- A26. Адзначце назойнікі, якія трэба пісаць праз злучок:
- 1) (гуляй) поле;
 - 2) (контр) адмірал;
 - 3) (вярні) дуб;
 - 4) (кілават) гадзіна;
 - 5) (праца) дзень.
- A27. Адзначце словы, у напісанні якіх дапушчана арфаграфічная памылка:
- 1) дзярж'юрвыдавецтва;
 - 2) дзетяслі;
 - 3) гарком;
 - 4) лясгас;
 - 5) філфак.
- A28. Адзначце абрэвіятуры жаночага роду:
- 1) СНД;
 - 2) СССР;
 - 3) СНД;
 - 4) БелТА;
 - 5) ААН.
- A29. Адзначце гукавыя абрэвіятуры:

- 1) ЛіМ;
- 2) БДУ;
- 3) БНТУ;
- 4) СССР;
- 5) БАТУ.

А30. Адзначце правільныя сцверджанні:

- 1) дзеепрыметнік—самастойная часціна мовы;
- 2) у слове узняў выдзелены суфікс з'яўляецца формаўтваральным;
- 3) пасля прыставак суб-, дэз- часам пішацца *i*;
- 4) у слове амаральны прыстаўка *а-* мае словаўтваральнае значэнне;
- 5) абрэвіатура ЦУМ з'яўляецца літарнай.

Частка В

В1. Выпішыце слова, у якім ёсць суфікс:

- 1) бацька;
- 2) шапка;
- 3) ножка (стала);
- 4) свіны;
- 5) ледарэз.

В2. Знайдзіце і выпішыце слова, якое з'яўляецца “лішнім” па спосабу ўтварэння:

- 1) прыезд;
- 2) знішчэнне;
- 3) ураджай;
- 4) прыпарка;
- 5) доўга.

В3. Выпішыце слова з прыстаўкай **неда-**:

- 1) неабачлівы;
- 2) недарагі;
- 3) недарагі;
- 4) недасол;
- 5) непрыемна.

В4. Адзначце правільнае сцверджанне ў дачыненні да падкрэсленага слова.

Упершыню мы сустрэліся ў Мінску (адказ запішыце лічбай).

- 1) утворана прыставачным спосабам;
- 2) утворана суфіксальным спосабам;
- 3) утворана-прыставачна-суфіксальным спосабам;
- 4) мае невытворную аснову;
- 5) утворана бясуфіксным спосабам.

В5. Адзначце няправільнае сцверджанне ў дачыненні да падкрэсленага слова няголены (твар) (адказ запішыце лічбай):

- 1) мае вытворную аснову;
- 2) мае формаўтваральны суфікс;
- 3) з'яўляецца асобай формай дзеяслова;

- 4) мае прыстаўку не-;
- 5) утворана суфіксальным спосабам.

В6. Знайдзіце слова, у якім дапушчана арфаграфічная памылка. Выпраўце памылку і адкаж запішыце правільна.

- 1) паўапельсіна;
- 2) купленныя;
- 3) вогнеўстойлівы;
- 4) зернясклад;
- 5) радыёхваля.

В7. Выпішыце слова, утворанае прыставачна-суфіксальным спосабам:

- 1) шматтыражка;
- 2) ураджай;
- 3) прыпарка;
- 4) безбілетны;
- 5) недасолены.

В8. Дапішыце слова, якога не хапае ў сказе.

Разнавіднасцю напісання складанаскарочаных слоў з'яўляецца

В9. Знайдзіце слова, у якім дапушчана арфаграфічная памылка. Выпраўце памылку і адкаж запішыце правільна.

- 1) шэсцідзёнка;
- 2) матавоз;
- 3) фатаграфія;
- 4) звышінертнасць;
- 5) мясцкам.

В10. Выпішыце “лішнюю” абрэвіятуру па родавай прыналежнасці.

- 1) лясгас;
- 2) БАМ;
- 3) экфак;
- 4) БДУ;
- 5) БелСЭ.

Літаратура

Асноўная

1. Бадзевіч, З, І, Беларуская мова: вучэбны дапаможнік для 8 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / З, І, Бадзевіч, І, М, Саматыя.—Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2015, --288 с.
2. Валочка, Г, М, Беларуская мова: вучэбны дапаможнік для 10 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / Г, М, Валочка [і інш.],--Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2016,--240 с.
3. Валочка, Г, М, Беларуская мова: вучэбны дапаможнік для 11 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / Г, М, Валочка [і інш.],--Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2016,--256 с.
4. Давыдава, Г, М, Кантрольныя работы па беларускай мове для слухачоў падрыхтоўчага аддзялення і падрыхтоўчых курсаў БДУ / Г, М, Давыдава, А, М, Гладун,--Мінск: БДУ, 2014,-- 79 с.
5. Квяткоўскі, А, А, Некаторыя праблемныя аспекты вывучэння раздзела “Склад слова. Словаўтварэнне і арфаграфія” пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання (з вопыту працы) / А, А, Квяткоўскі,--Мінск: Беларуская мова і літаратура, №7 (177), 2016, с.29—32 .
6. Красней, В, П, Беларуская мова: вучэбны дапаможнік для 6 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання / В, П, Красней, Я, М, Лаўрэль, С, Р, Рачэўскі,--Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2015,-- 320 с.

Дадатковая

7. Бадзевіч, З, І, Курс беларускай мовы / З, І, Бадзевіч, Л, І, Сямешка, І, Р, Шкраба,--Мінск: Універсітэцкае, 1996,--654 с.
8. Беларуская мова: падруч. для навучэнцаў педвучылішчаў і каледжаў: у 2 ч. / Я, М, Адамовіч, Л, А, Акаловіч, С, К, Берднік [і інш.],: Пад агул. рэд. Л, М, Грыгор’евай,--3-е выд., перапрац, і дап,--Мінск: Вышэйшая школа, 1998,--Ч.1,--330с.
9. Беларуская мова: падручнік для навучэнцаў педвучылішчаў і каледжаў : у 2 ч. / Я, М, Адамовіч, Н, І, Бурака, Л, М, Грыгор’евай [і інш.],: Пад агул.рэд. Л, М, Грыгор’евай,--2-ое выд, перапрац, і дап,--Мінск:Вышэйшая школа, 1998,--Ч.2,--222 с.
10. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад.рэд. А, Я, Міхневіча; Рэдкал.: Б, І, Сачанка (гал.рэд.) і інш.,--Мінск:БелЭн, 1994,--655 с.
11. Сіўковіч, В, М, беларуская мова ў пытаннях і адказах / В, М, Сіўковіч,--Мінск:Аверсэв, 2015.—765 с.